

MUZEUL BRĂILEI

**ISTROS
XI**

EXTRAS

MUZEUL BRĂILEI *J&* EDITURA ISTROS

**BRĂILA
2004**

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND FORTIFICAȚIA ȘI AȘEZAREA DACICĂ DE LA ARDEU (COM. BALȘA), JUD. HUNEDOARA

Cristina BODO, Iosif Vasile FERENCZ

I. Amplasarea sitului

Satul Ardeu este o mică localitate de munte, atestată documentar încă din anul 1509¹, ai cărei locuitori s-au îndeletnicit cu creșterea animalelor, cu agricultura, atât cât le permitea terenul accidentat, precum și cu realizarea varului prin arderea pietrei de calcar. Amplasat pe drumul cel mai scurt dintre valea Mureșului și zona bogată în minereuri aurifere din Munții Apuseni (*Fig. 1 și 2*), satul este bine așezat între două „praguri” și, practic, este înconjurat de înălțimi, între care se remarcă Cornetul (Pleșa Mare), culmea calcaroasă numită sugestiv „Raiu” și „Cetățeaua”, un deal care străjuiește intrarea în sat în partea sa sudică, alcătuit din calcare jurasice, din păcate distrus, în bună parte, de activitatea de exploatare a pietrei. Satul este străbătut de „Valea Ardeului”, iar acest curs apă, la ieșirea din sat, spre sud, realizează frumoasele chei ale Ardeului, care despart vârful „Cornet” de înălțimea numită „Cetățuie” sau „Cetățeaua”.

Dealul „Cetățeaua” se află amplasat intravilan și are o suprafață de 34 530 m², conform C. F. nr. 1/ localitatea Ardeu, Nr. Topo 1568. Cercetările arheologice s-au efectuat doar pe o mică parte din acest punct, suprafața fiind foarte întinsă iar materialul arheologic descoperit este foarte bogat. Din acest motiv considerăm că este necesar să continuăm săpăturile arheologice pentru a investiga întregul areal.

Format din calcare jurasice, dealul oferă abrupturi inaccesibile pe versanții de nord și vest, oferind condiții naturale pentru apărare unor comunități din vechime; panta dinspre est, ceva mai lină, se termină într-

¹ C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București 1966, p. 43.

un platou cunoscut sub numele de dealul Judelui. Dealul „Cetățeaua” este un punct care oferă o perspectivă până în Valea Mureșului și dincolo de ea, spre Munții Șureanu. La fel ca în antichitate și astăzi drumul trece prin apropierea acestei înălțimi.

II. Istoricul cercetărilor

Din câte cunoaștem, cea mai veche atestare a antichităților de pe dealul „Cetățeaua” și de pe „Dealul Judelui” (sau „Judele”) datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888) și se datorează neobositului cercetător Teglâs Gábor². Însă, în timp, locul a furnizat numeroase descoperiri atrăgând interesul și altor cercetători dintre care îi amintim pe Liviu Mărghitan³, Eugen Iaroslavschi și Petru Roșu⁴.

Cu toate acestea, abia la începutul anilor '70, au fost efectuate primele săpături arheologice: Larisa Nemoianu realizează în anul 1973 un „sondaj” arheologic pe culmea dealului și pe unele terase⁵. Din păcate nu au fost surprinse decât puține „urme de locuire”, însă acest fapt se datorează doar amplitudinii reduse a cercetărilor.

Totuși, pe baza materialului arheologic recoltat, se remarcă că e vorba despre o locuire intensă, care este pusă pe seama amplasării pe drumul ce făcea legătura dintre zona Munților Șureanu (mai exact a cetăților dacice cunoscute în acest spațiu) și arealul bogat în metale prețioase din Munții Apuseni (Fig. 2).

Ioan Glodariu a inclus situl între „cetățile și fortificațiile dacice” considerând posibilă existența aici a unor amenajări cu rol defensiv, sub forma unei palisade simple, care să fi apărut platoul superior⁷. Domnia sa era de părere că fortificația de la Ardeu nu era utilizată permanent, ci

² G. Teglâs, *Ujabb barlangok az erdelyreszi Erczhegyseg ovebol*, în *Matematikai es természettudományi Közlemenyek*, XIII., Budapest, 1888, p. 134 - 138

³ L. Mărghitan, *Vestigii dacice pe cursul mijlociu al Mureșului*, *Sargetia* VII, 1970, p. 12-13; idem, *Tezaur de argint dacice. Catalog*, București 1976, p. 17-18.

⁴ E. Iaroslavschi, L. Roșu, *Câteva așezări noi pe Valea Cucuișului*, *ActaMN*, 1977, p. 85, Pl. VI, 6-10.

⁵ L. Nemoianu, I. Andrițoiu, *Sondajul arheologic de la Ardeu, corn. Balșa, jud. Hunedoara, Cercetări arheologice*, 1, 1975, p. 181-190.

⁶ Idem, *op. cit.*, p. 189.

⁷ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor —civilă și militară (sec. II î.e.n. - I e.n.)*, Cluj-Napoca 1983, p. 82.

numai pe timp de război, de o garnizoană mai mare sau mai puțin numeroasă⁸.

Intr-o monografie dedicată civilizației dacice în sud-vestul Transilvaniei, Hadrian Daicoviciu, Ioan Glodariu și Ștefan Ferenczi, iau în discuție și descoperirile de la Ardeu⁹.

Ca urmare a unor descoperiri întâmplătoare care au rezultat în urma exploatării carierei, o serie de piese din metal au intrat în colecțiile Muzeului din Deva (unele dintre ele fiind inventariate la secția de la Orăștie). O anumită parte dintre ele au fost analizate cu competență, de către Aurel Rustoiu în monografia dedicată bronzurilor dacice¹⁰.

În anul 1999 Adriana Pescaru, Mihai Căstăian și Călin Herța au identificat pe culme, în ruptura provocată de exploatare, un zid realizat din piatră de calcar legată cu mortar, care s-a dovedit a fi o parte a unui zid datând din Evul Mediu¹¹.

Începând din anul 2001, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva a început cercetarea sitului, prin campaniile din anii 2001 și 2002, sub forma unor săpături de salvare, finanțate de către Direcția Județeană a Drumurilor, R. A.¹² și, în anul 2003, sub forma săpăturilor sistematice, finanțate de către instituția muzeală.

III. Prezentarea principalelor rezultate ale săpăturilor arheologice din campaniile 2001-2003

Concluziile rezultate în urma cercetărilor indică prezența unui sit deosebit de interesant și, deopotrivă, important nu numai pentru civilizația dacică din zona Munților Apuseni, dar și pentru cunoașterea unor manifestări culturale specifice mai multor epoci preistorice și istorice. Este vorba, începând în ordine cronologică inversă, despre perioada medievală,

Idem, *op. cit.*, p. 119.

⁹ H. Daicoviciu, I. Glodariu, Șt. Ferenczi, *Cetăți și așezări dacice în sud - vestul Transilvaniei*, București 1989, p. 32, 52, 55.

¹⁰ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. - sec. I d. Chr.)*, Tehnici, ateliere și produse de bronz, București 1996, p. 70.

¹¹ A. Pescaru, M. Căstăian, C. Herța, *Ardeu, corn Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățeaua*, în *CCA, Campania 1999, Deva 2000*, p. 15.

¹² A. Pescaru, C. Bodo, M. Căstăian, I. V. Ferencz, *Ardeu, corn Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățeaua* în *CCA, Campania 2001, Buziaș 2001*, p. 41-43; I. V. Ferencz, M. Căstăian, C. Bodo, C. I. Popa, Șt. Andrei, R. Stăncescu, *Ardeu, corn Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățeaua* în *CCA, Campania 2002, Covasna 2003*, p. 40-42.

perioada post-romană (secolul IV p. Chr.), epoca dacică, prima epocă a fierului, epoca bronzului și perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului.

Investigarea platoului superior al Cetățuiei a fost începută prin două secțiuni magistrale, dispuse perpendicular una pe cealaltă (*Fig. 3*) și prin suprafețe¹³. Chiar dacă nu am reușit să îl cercetăm în întregime, putem să conturăm, în linii mari aspectul platoului superior în epoca dacică. Partea superioară a dealului avea forma unei creste, mai îngustă spre SE și care se lățește spre VNV, terminându-se printr-un mamelon (*Fig. 3*), diferența de altitudine între nivelul platoului și cota cea mai înaltă a dealului fiind de cea 3 m. Pe suprafața acestei creste, stânca de calcar a fost îndreptată, spre partea de NV, suprafața netezită fiind mai întinsă.

Pe panta dinspre est, la cea 12 m distanță de creasta centrală, a fost descoperit zidul fortificației dacice. Acest element de fortificație este realizat din piatră locală, nefasonată, legată cu lut. grosimea sa fiind de 2 m, iar înălțimea păstrată de 1,5 m. în interior, lipită de zid, a fost descoperită groapa unui stâlp de lemn. ceea ce ne face să presupunem că în structura acestui element de fortificație se regăsea și o structură de lemn. Pe panta estică s-a descoperit dărâmătura zidului, grosimea sa ajungând la aproape 2 m.

Intre zid și creasta descrisă mai sus panta a fost îndreptată, obținându-se o terasă. În urma cercetării părții de SE a platoului, noi am găsit pe suprafața astfel îndreptată câte o aglomerare compactă de materiale, ceramică, oase și obiecte metalice - reprezentând urmele a două locuințe.

Mamelonul situat în partea nord-vestică, domină, așa cum am afirmat mai sus, întregul platou. în acest loc au fost descoperite urmele unei construcții de mari dimensiuni (distanța între cele două ziduri paralele, surprinse în secțiunea magistrală, este de 8 m). La poalele mamelonului, se afla o aglomerare de materiale arheologice: piatră, lipitură arsă, numeroase urme de arsură, ceramică și obiecte de metal. Credem că această aglomerare de diverse materiale ar putea reprezenta dărâmătura și, respectiv, inventarul acelei construcții care se afla pe mamelon și care, probabil, a fost un turn-locuință. Menționăm faptul că în acest loc materialul arheologic este extrem de bogat, cuprinzând atât piese de factură dacică, cât și obiecte romane, într-un strat compact. Se remarcă piesele

¹³ *Ibidem*, p. 41, pl. 14, p. 368.

metalice: o brățară șnurată de tip Șimleul Silvaniei, o psalie provenind de la o zăbală, o aplică de bronz, mai multe chei de lacăt, un fragment de *pilum* și un opaiț roman din ceramică.

Un amănunt care mai trebuie amintit când discutăm despre partea superioară a dealului îl reprezintă gropile. În campaniile din anii 2001 și 2002 au fost cercetate mai multe gropi săpate în stâncă. Datorită formei, dimensiunilor, amplasării și inventarului lor credem că au fost realizate în perioade istorice diferite și cu scopuri diferite. Unele dintre ele, având dimensiuni mici, conțineau materiale dacice: ceramică fragmentară și puține oase. Credem că acestea erau gropi menajere. Alte gropi, de dimensiuni mari, nu conțineau materiale arheologice, motiv pentru care este dificil să le încadrăm cultural și cronologic. În același timp, unele gropi, care urmăresc traiectul zidului fortificației medievale, credem că au legătură cu acea construcție. O atare interpretare ne sugerează și descoperirea, într-o astfel de groapă, a unui fragment dintr-un stâlp din lemn cu diametrul de cea 0,30 m și înălțimea de cea 0,60 m.

Ca urmare a săpăturilor efectuate până în prezent putem afirma că așezarea se întindea în mod sigur pe versanții sudici și estici ai dealului, până pe malul Apei Ardeului, deci la poalele Cetățuiei și pe „Dealul Judelui”. Versantul vestic, foarte abrupt, formează „Cheile Ardeului”, fiind impropriu locuirii, în timp ce acela nordic, împădurit, nu a fost cercetat amănunțit.

Cercetările efectuate până în acest moment în așezare au fost reduse, astfel că dispunem de puține date privind amploarea locuirii și dinamica ei. Totuși, din datele pe care le avem, putem afirma că locuirea se întindea pe o suprafață considerabilă, la est și sud de deal, fără să putem estima dimensiunile. De asemenea, pe teritoriul așezării suntem în măsură să constatăm existența unui atelier în care se confecționau fibule¹⁴.

Mai menționăm că pe o terasă de pe partea nord-estică a dealului s-au descoperit urmele a ceea ce credem că ar putea fi o depunere de cult - sub o manta de piatră au apărut oase de animale, numeroase fragmente ceramice și diverse obiecte de metal (confecționate din fier și bronz).

¹⁴ A. Pescaru, C. Bodo, M. Căstăian, I. V. Ferencz, *op. cit.*, p. 41-43; I. V. Ferencz, C. 3 cdo. *Ober eine in Ardeu (Gem. Balșa, Kr. Hunedoara, Rumänien) Entdeckte* :•.>.: *ollendete fibel*, sub tipar în *Instrumentum*, 18, 2003.

IV. Cronologia sitului

Fără a putea emite concluzii definitive, în urma cercetărilor efectuate în cele trei campanii de săpături, dispunem de unele elemente cu ajutorul cărora putem oferi câteva repere privind cronologia sitului. Pentru epoca dacică, atât în interiorul fortificației, cât și în așezare, au fost surprinse stratigrafie două nivele de locuire și amenajare. Desigur, de mare ajutor pentru încadrarea în timp a descoperirilor, ne sunt piesele cu valoare cronologică mare, ne gândim în primul rând la fibule și monede, dar avem în vedere și alte categorii de artefacte.

În ceea ce privește fibulele, nu mai trebuie subliniată importanța lor în ansamblul inventarelor arheologice. Obiectele din această categorie, descoperite în spațiul geto-dacic au fost de curând abordate monografic¹⁵. La Ardeu au fost descoperite până în prezent 12 fibule, întregi sau fragmentare, care se datează în secolul I a. Chr. și pe toată durata secolului următor¹⁶.

Până în prezent, au fost descoperite două monede. Cea mai veche a fost descoperită în campania din anul 2003 și aparține tipului Rădulești - Hunedoara, mai exact a grupei cu călărețul spre stânga. Moneda este confecționată din argint, schifată, și se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr. și până la mijlocul secolului următor¹⁷ și face parte din inventarul unei locuințe din primul nivel de locuire dacic, cercetată parțial în vara anului 2003. Cea de a doua, este un denar¹⁸ republican, confecționat din argint, care a fost emis în anul 83 a. Chr., fiind descoperit în vara anului 2001, pe platoul superior al Cetățuii.

În ceea ce privește așezarea, ținând cont de datarea monedei, cât și de aspectul arhaic al ceramicii descoperite în primul nivel, credem că ar fi putut să își aibă începuturile în a doua jumătate a secolului al II - lea a. Chr. sau, cel mai târziu, la începutul sec. I a. Chr., moment în care debutează majoritatea așezărilor care ființează în epoca Regatului Dac¹⁹ și

¹⁵ A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia Preromană (sec. II î. e. n. - I e. n.)*, București 1997.

¹⁶ I. V. Ferencz, C. Bodo, *Fibulele descoperite la Ardeu, corn. Balșa, jud. Hunedoara*, Comunicare susținută la *Simpozionul internațional „Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Marian Gumă — In memoriam*, Caransebeș 2003.

¹⁷ C. Preda, *Monedele geto - dacilor*, București 1973, p. 300-307.

¹⁸ Mulțumim și pe această cale domnului conf. dr. Radu Ardevan, pentru deteminarea piesei.

¹⁹ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 44.

durează, probabil, până la Burebista. Cel de al doilea nivel, ar putea fi datat din a doua jumătate a secolului I a. Chr. până la începutul sec. II p. Chr.

Pentru începuturile cetății, deocamdată dispunem de mai puține date. Totuși, ținând cont de materialele arheologice analizate până în acest moment, este posibil ca primul nivel să fie datat în a doua jumătate a secolului I a. Chr., iar cel de al doilea să se încadreze pe toată durata secolului I d. Chr., până la cucerirea Daciei. Spre o asemenea datare pledează un opaiț roman descoperit în campania din anul 2002, în dărâmătura construcției de pe mamelonul care domină platoul superior al dealului. Opaițul este o copie provincială a tipului Loeschcke X²⁰ al lămpilor produse de firma Lampen. Piese originale ale acestui tip apar în nordul Italiei după anul 70 p. Chr. În Panonia, copiile provinciale (de a doua și a treia generație) sunt datate între sfârșitul sec. I și începutul sec. II p. Chr, fiind găsite în morminte asociate cu monede de la Vespasian, Domitian și Traian²².

V. Concluzii

Sintetizând, se poate afirma că pe dealul „Cetățuie” de la Ardeu, în epoca Regatului Dac, se găsea o cetate ale cărei ziduri erau construite din piatră locală de calcar, nefasonată, legată cu lut. Interiorul fortificației, nivelat, a fost locuit, probabil de către un *tarabostes* (este vorba despre acea construcție despre care noi credem că ar fi posibil să fie un turn - locuință).

Așa cum menționam anterior, datarea probabilă a fortificației se poate face în intervalul cuprins din a doua jumătate a secolului II a. Chr. și până la cucerirea Daciei de către romani.

Amplasarea fortificației la Ardeu, credem, așa cum s-a mai afirmat²⁴, că poate fi pusă în legătură cu un drum care lega Valea

S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Ziirich, 1919, p. 256-262.

²¹ D. M. Bailey: *A catalogue of the lamps in the British Museum*, voi 2; *Roman Lamps Made in Italy*, London 1980, p. 274-275

II

~ D. Ivânyi, *Die Pannonischen Lampen*, *DissPann*, s.2, nr.2, Budapest 1935, 17-18.

²³ Despre turnurile locuință, vezi I. Glodariu, *op. cit.*, p. 26-29; două astfel de construcții,, aparținând unor etape cronologice succesive, au fost descoperite la Divici - „Grad”, vezi M. Gumă, A. Rustoiu, C. Săcărin, *Raport preliminar asupra cercetărilor efectuate în cetatea dacică de la Divici între anii 1988-1994. Principalele rezultate*, în voi. *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, București 1995, p. 405, Pl. III, p. 417.

~⁴ L. Nemoianu, I. Andrițoiu, *op. cit.*, p. 189.

Mureșului, de centrul Munților Apuseni, mai exact de zona bogată în metale prețioase. O altă astfel de cale de acces spre inima Munților Apuseni, era controlată de cetatea de la Piatra Craivii²⁵. Dar, privind o hartă, se poate ușor observa că din zona capitalei Regatului Dac distanța până în centrul Munților Apuseni este mai mică pe drumul controlat de cetatea de la Ardeu, decât aceea urmând Văile Mureșului și apoi Valea Ampoiului. Amplasarea pe marginea unui asemenea drum explică și bogăția și diversitatea materialelor și chiar prezența unor importuri (ceramică pictată de factură scordiscă, numeroase obiecte metalice confecționate în Imperiul Roman, dar și obiecte provenind din alte zone ale arealului geto-dac).

Așezarea situată la poalele dealului este, deocamdată, mai puțin cunoscută însă, în funcție de datele de care dispunem în prezent, se pare că se întindea pe o suprafață considerabilă. În cadrul așezării funcționau și ateliere, dintre care sigur este atestat acela al unui bronzier, în care se confecționau și fibule. De asemenea, din discuțiile cu localnicii reiese că în momentul amenajării unui drum de acces în carieră au fost distruse mai multe cuptoare. Ele nemaexistând, nu ne putem pronunța referitor la descrierea și nu putem indica nici destinația lor. Totuși, am crezut utilă menționarea lor.

În privința datării așezării, așa cum menționam mai sus, au fost surprinse două niveluri de locuire. Începutul ei ar putea fi plasat în a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr., este sigură locuirea pe parcursul secolelor I a. Chr. - I d. Chr., foarte probabil, până la cucerire.

În 1989, Ștefan Ferenczi remarcă similitudinea dintre cetățile de la Bănită, Piatra Craivii și eventual cea de la Ardeu, anume faptul că cele trei fortificații sunt construite pe masive izolate de calcare jurasice, diferența constând în modalitatea de confecționare a zidului. Cu cele două fortificații amintite se pot remarca și alte similitudini - este vorba despre amplasarea lor în așa fel încât să controleze importante artere de circulație.

Deși aflate la început, cercetările la Ardeu completează fericit puținele informații de care dispunem despre locuirea dacică în Munții Apuseni. Din păcate, situl este grav afectat datorită lucrărilor din cariera de calcar și deși în ultimul an nu s-au mai executat detonări, ideea exploatării pietrei nu a fost abandonată. În aceste condiții, la care se adaugă slaba

I. Glodariu, *op. cit.*, p. 95, cu bibliografie.

I. V. Ferencz, C. Bodo, *op. cit.*

Șt. Ferenczi, în H. Daicovicu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *op. cit.* p. 52.

finanțare a cercetărilor, unul din puținele situri dacice cunoscute în Munții Apuseni, având o deosebită importanță, va fi distrus rară a mai putea fi salvată nici măcar informația științifică.

**SEVERAL OBSERVATIONS ON THE FORTIFICATIONS AND
DACIAN SETTLEMENT IN ARDEU (COM. BALȘA),
HUNEDOARA COUNTY**

Abstract

Although the site includes findings of vestiges from several historical stages, the most interesting ones are from the Dacian period (end of 2nd century BC - beginning of 2nd century AD).

During the Dacian kingdom, on the Cetățuie hill was a fortress with walls made of unpolished limestone, tied together with clay. Maybe the fortress was meant to control the road connecting the Mureș valley to the area rich in precious metal in the Apuseni Mountains. Also, an unfortified settlement was at the base of the fortress's hill.

A rich archaeological inventory was found in the fortress, the most interesting of which are a number of bronze, iron and silver items.

Unfortunately, the site continues to be destroyed by a stone quarry, meaning the complexes and inventory are gone.

Illustration

Fig. 1 Location of Ardeu village, Balșa commune, Hunedoara County

Fig. 2 Location of the Dacian city of Ardeu

Fig. 3 General plan of the excavations made in the Cetățuia of Ardeu

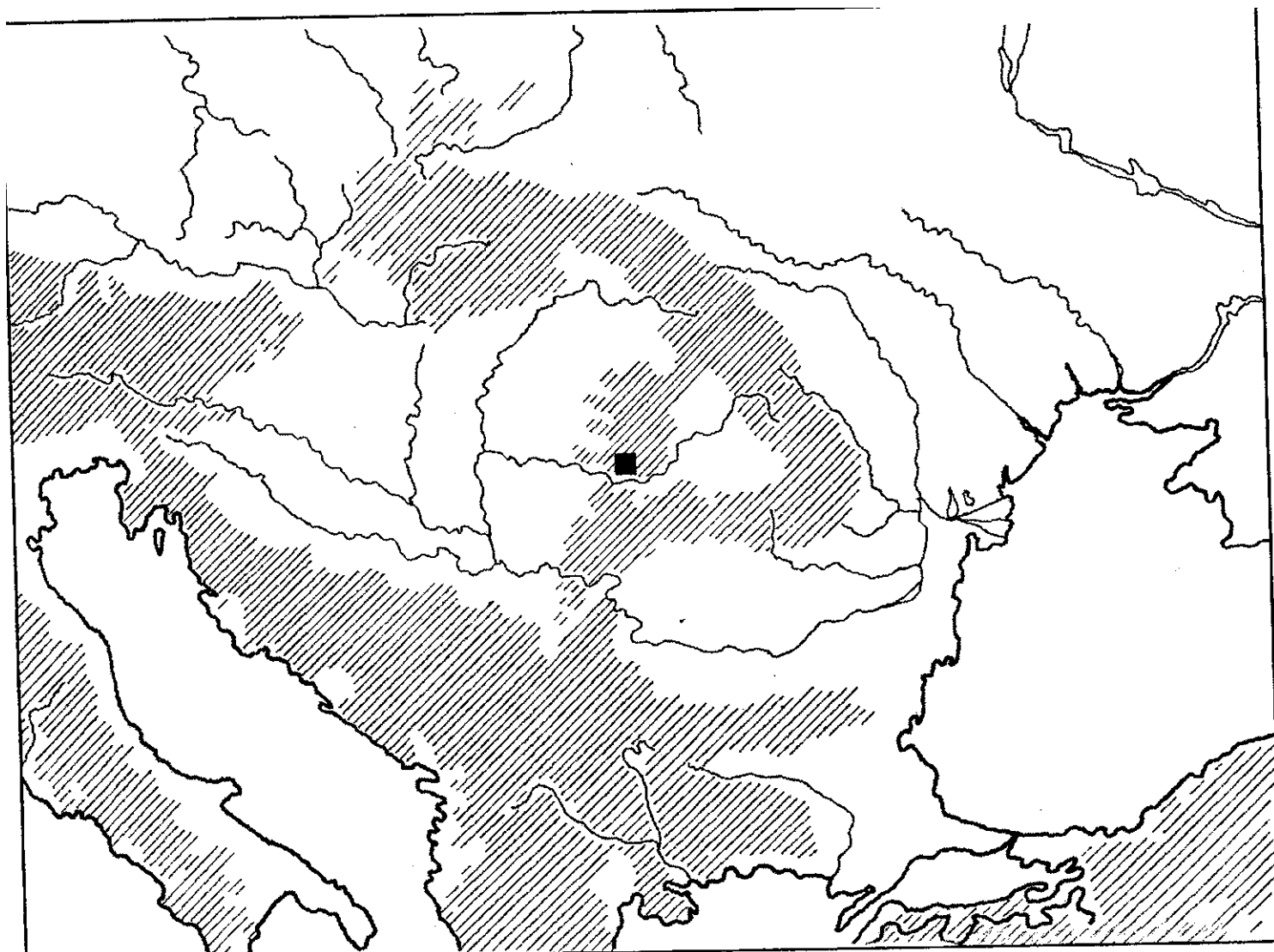


Fig. 1. Amplasarea localității Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara.

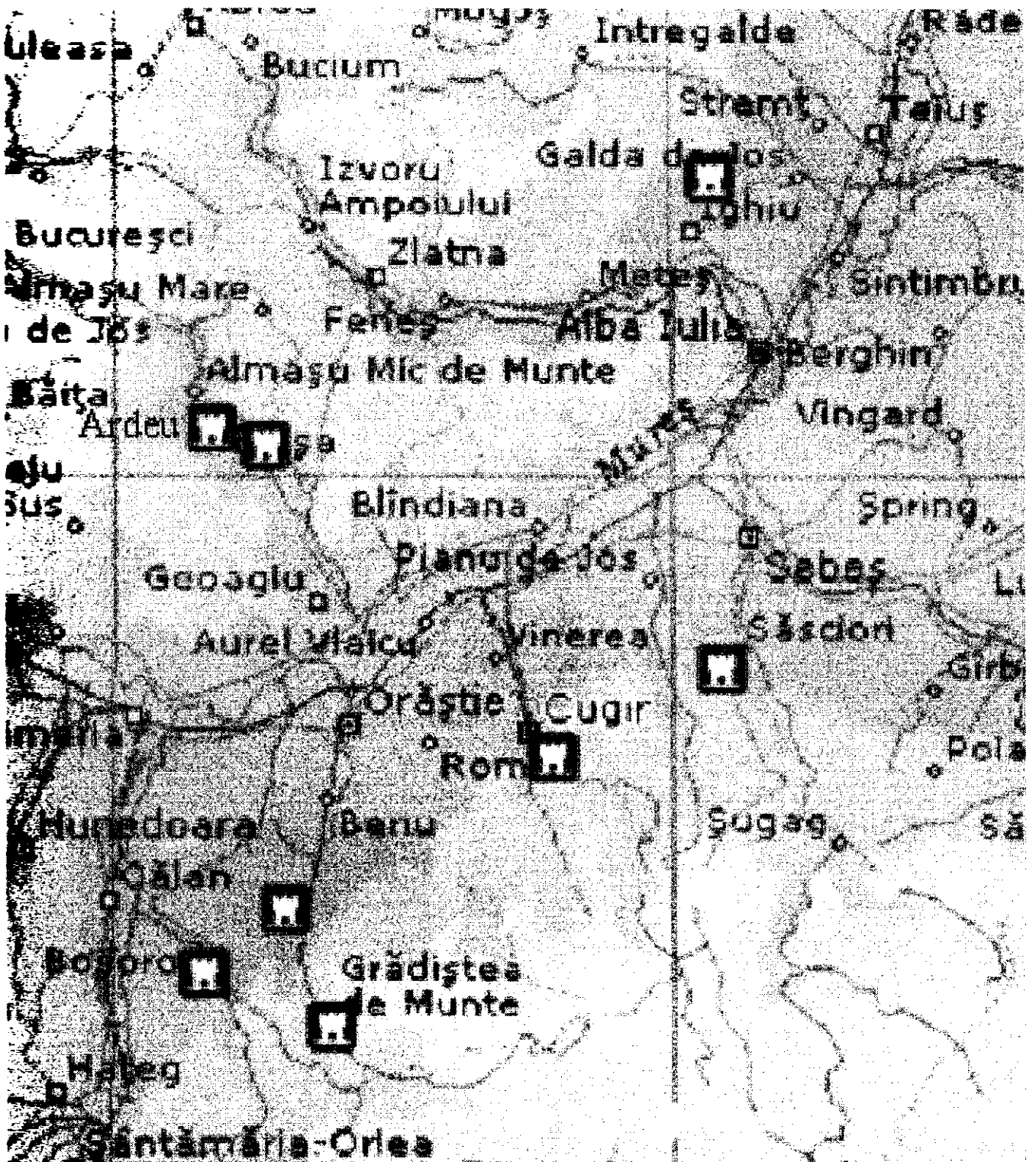


Fig. 2. Amplasarea cetății dacice de la Ardeu.